Godność, własność i prawo w cieniu konfliktu: filozoficzno-prawna analiza roszczeń terytorialnych w kontekście książki Anti-Zionism A Jewish History Benjamina Mosera.

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Tekst stanowi filozoficzno-prawną analizę napięcia między zbiorowymi roszczeniami terytorialnymi a niezbywalną godnością jednostki. Autor przeciwstawia psychologiczne i socjologiczne mechanizmy radykalizacji normatywnym zasadom sprawiedliwości, odwołując się do myśli Immanuela Kanta oraz G.W.F. Hegla. Kluczowym punktem wywodu jest rozróżnienie między wartością osoby a jej pozycją społeczną czy narodową, co ma zapobiegać traktowaniu człowieka jako instrumentu w realizacji celów historycznych lub politycznych wspólnoty. Analiza podkreśla, że choć więzi narodowe i religijne są istotne dla tożsamości, nie mogą one uzasadniać naruszania praw osób trzecich ani legitymizować przymusu w imię abstrakcyjnych celów zbiorowych, wyznaczając tym samym moralną granicę politycznego nacjonalizmu.

The text constitutes a philosophical and legal analysis of the tension between collective territorial claims and the inalienable dignity of the individual. The author contrasts the psychological and sociological mechanisms of radicalization with normative principles of justice, drawing on the thought of Immanuel Kant and G.W.F. Hegel. A key point of the argument is the distinction between the value of a person and their social or national position, which is intended to prevent treating human beings as instruments in the pursuit of a community's historical or political goals. The analysis emphasizes that while national and religious ties are significant for identity, they

cannot justify the violation of the rights of third parties nor legitimize coercion in the name of abstract collective goals, thereby establishing a moral boundary for political nationalism.

Artykuł stanowi rygorystyczną analizę filozoficzno-prawną konfliktu między zbiorowymi roszczeniami narodowymi a niezbywalnymi prawami jednostki. Autor stawia tezę, że żadna narracja historyczna, religijna ani tożsamościowa nie może legitymizować naruszania godności ludzkiej i prawa do własności, gdyż wartości te stanowią absolutną granicę dla jakichkolwiek dążeń wspólnotowych. Wykorzystując narzędzia teorii sprawiedliwości Rawlsa, podejście zdolnościowe Sena i Nussbaum oraz analizę systemów prawnych (od prawa osmańskiego po współczesne orzecznictwo MTS), tekst dowodzi, że sprawiedliwość wymaga przejścia od arbitralnego uprzywilejowania jednej grupy ku bezstronnym normom prawnym. Kluczowym wnioskiem jest uznanie, że realna godność człowieka nie polega jedynie na formalnym posiadaniu praw, ale na rzeczywistej zdolności do życia w warunkach wolnych od dominacji i dyskryminacji. Tym samym tekst redefiniuje spór terytorialny nie jako starcie dwóch racji narodowych, lecz jako kwestię ochrony podmiotowości każdego człowieka przed przemocą instytucjonalną.

SŁOWA KLUCZOWE

roszczenia terytorialne | godność ludzka | prawo własności | międzynarodowe prawo humanitarne | sprawiedliwość jako bezstronność | podejście zdolnościowe | teoria zawłaszczania Locke'a | entitlement theory Nozicka | zasada proporcjonalności | prawo do samostanowienia | władza okupacyjna | restytucja gruntów | kontekst izraelsko-palestyński | normatywna analiza praw człowieka

Godność jednostki jako granica roszczeń zbiorowych

Godność, wolność i własność jako granice wspólnotowego uprzywilejowania. Sprawiedliwość historyczna, odpowiedzialność międzypokoleniowa i aksjologia powszechnych praw człowieka

Przejście od psychologii zbiorowych namiętności, mechanizmów radykalizacji i instytucjonalnej odpowiedzialności ku zagadnieniom godności, wolności i własności wymaga rozpoznania zasadniczej różnicy między wyjaśnianiem ludzkich zachowań a ustalaniem norm, według których powinny one podlegać ocenie. Psychologia społeczna pozwala badać przyczyny podporządkowania autorytetowi, socjologia wskazuje na znaczenie zbiorowych identyfikacji, a historia rekonstruuje procesy powstawania wspólnot narodowych i ich instytucji.

Żadna z tych dziedzin nie dostarcza jednak samodzielnej odpowiedzi na pytanie o granice moralnej dopuszczalności przymusu wobec drugiego człowieka. Problem ten należy do domeny filozofii praktycznej, teorii sprawiedliwości i jurysprudencji, które muszą uwzględniać zarówno empiryczne warunki ludzkiego życia, jak i zasady niezależne od chwilowej przewagi konkretnej wspólnoty. Szczególnego znaczenia nabiera sytuacja, w której pamięć religijna lub narodowa wyraża rzeczywiste doświadczenie historycznej krzywdy, lecz zostaje następnie wykorzystana do uzasadniania roszczeń naruszających prawa osób nieuczestniczących w powstaniu tej krzywdy. W centrum takiej analizy pozostaje godność, której współczesne znaczenie normatywne nie sprowadza się do społecznego prestiżu, honoru ani stopnia uznania jednostki przez własną grupę. Godność rozumiana jako podstawowa wartość osoby nie jest nagrodą za określone osiągnięcia moralne, ekonomiczne czy polityczne.

Nie jest ona również właściwością, której zakres może zostać jednostronnie ustalony przez państwo na podstawie religii, pochodzenia lub lojalności narodowej. Współczesne prawa człowieka opierają się na konstrukcji odróżniającej wartość człowieka od jego pozycji społecznej, co umożliwia uznanie równych uprawnień osób reprezentujących odmienne kultury, przekonania i tradycje. Nie oznacza to, że historyczne koncepcje godności zawsze miały taką postać. W starożytnym Rzymie dignitas wiązała się między innymi z rangą publiczną i honorem, w średniowiecznej teologii rozwijano jej związki z miejscem człowieka w stworzeniu, a nowożytna filozofia polityczna stopniowo przekształcała ją w kategorię przysługującą osobie niezależnie od hierarchii stanowych. Szczególnie doniosłą reinterpretację godności przedstawił Immanuel Kant w Grundlegung zur Metaphysik der Sitten z 1785 roku. W jego etyce człowiek jako istota rozumna i zdolna do moralnego samostanowienia nie powinien być traktowany jedynie jako instrument realizacji celów innych podmiotów. Kantowskie rozróżnienie między ceną a godnością pozwala dostrzec zasadniczą różnicę między dobrami, które mogą podlegać wymianie i porównaniu, a wartością osoby, której nie da się wyrazić za pomocą równoważnika ekonomicznego.

Nie oznacza to, że Kant przedstawił gotowy współczesny katalog praw człowieka ani że jego antropologia była całkowicie wolna od historycznych uprzedzeń. Jego rozważania dostarczyły jednak jednego z najważniejszych filozoficznych uzasadnień przekonania, że człowieczeństwo nie

może być podporządkowane wyłącznie interesowi zbiorowości sprawującej władzę. Z perspektywy omawianego problemu kluczowe pozostaje odróżnienie wspólnoty jako przestrzeni realizacji ludzkiej podmiotowości od wspólnoty uznawanej za wartość absolutną, której członkowie mogliby być poświęcani dla abstrakcyjnego celu historycznego. Człowiek rozwija własną tożsamość w relacjach rodzinnych, religijnych, językowych i narodowych, zatem odrzucenie więzi wspólnotowych nie jest koniecznym następstwem uznania jego godności. Jednak prawomocność tych więzi nie daje państwu prawa do bezograniczonego dysponowania życiem i wolnością jednostki w imię dobra zbiorowego. Właśnie tutaj pojawia się zasadnicza granica politycznego nacjonalizmu: wspólnota może stanowić źródło solidarności i odpowiedzialności, ale nie staje się przez to wyłącznym właścicielem moralnego statusu swoich członków ani podmiotem uprawnionym do trwałego pomniejszania praw ludzi pozostających poza jej granicami.

Podobne napięcie występuje w filozofii Georga Wilhelma Friedricha Hegla, który w Grundlinien der Philosophie des Rechts z 1821 roku przedstawiał rozwój wolności poprzez rodzinę, społeczeństwo obywatelskie i państwo. Jego konstrukcja odróżniała abstrakcyjne uprawnienia jednostki od instytucjonalnych warunków rzeczywistej wolności, wskazując, że autonomia człowieka wymaga określonych relacji społecznych i prawnych.

Bezstronność norm prawnych ponad roszczeniami zbiorowymi

W późniejszej recepcji heglowska filozofia państwa bywała jednak wykorzystywana do uzasadniania nadmiernego podporządkowania jednostki zbiorowej organizacji politycznej. Właściwa interpretacja wymaga zachowania różnicy między uznaniem znaczenia instytucji dla ludzkiej wolności a twierdzeniem, że każda decyzja państwowa posiada moralną prawomocność wyłącznie z racji swojego pochodzenia. Państwo może bowiem tworzyć warunki wykonywania praw, ale może również stać się instytucją ich systematycznego naruszania.

W tym miejscu kluczowe staje się zestawienie dwóch sposobów rozumienia historii narodu. Pierwszy uznaje historyczne doświadczenie wspólnoty za źródło zobowiązań wobec jej członków, przy czym jego realizacja musi respektować powszechne zasady ochrony ludzi. Drugi przypisuje zbiorowej historii szczególną prawomocność, która umożliwia podporządkowanie praw innych społeczności własnemu celowi politycznemu. W pierwszym przypadku pamięć prześladowań może uzasadniać rozwijanie instytucji bezpieczeństwa, ochronę kultury i przeciwdziałanie dyskryminacji. W drugim pojawia się niebezpieczeństwo przekształcania doświadczenia ofiary w bezwarunkowy tytuł do wykonywania przewagi nad osobami, które nie odpowiadają za wcześniejszą krzywdę.

Różnica ta nie dotyczy wyłącznie judaizmu ani historii syjonizmu; można ją odnaleźć w wielu ideologiach narodowych, których przedstawiciele interpretowali własną przeszłość jako źródło szczególnych uprawnień politycznych. Zasadniczy problem filozoficzny polega zatem na określeniu, czy istnieje taka wartość zbiorowa, która mogłaby całkowicie znosić podstawowe prawa jednostki. Współczesny konstytucjonalizm odpowiada na to pytanie poprzez ustanawianie ograniczeń władzy, ochronę praw podstawowych i stosowanie standardów proporcjonalności. Nie oznacza to, że każde prawo jednostki ma charakter absolutny, gdyż większość systemów prawnych dopuszcza określone ograniczenia w uzasadnionych sytuacjach. Granicą pozostaje jednak zakaz arbitralności, obowiązek respektowania istoty praw oraz istnienie norm, których nie można uchylać przez zwykłe odwołanie do interesu większości. Powszechna godność stanowi zatem podstawę oceny politycznej wyjątkowości, której prawomocność nie może być ustalana wyłącznie przez samą wspólnotę domagającą się uprzywilejowania.

Jednym z najważniejszych problemów współczesnej filozofii sprawiedliwości pozostaje rozdźwięk między formalnym przyznaniem prawa a rzeczywistą możliwością korzystania z niego. John Rawls w książce „A Theory of Justice" z 1971 roku przedstawił konstrukcję sprawiedliwości jako bezstronności, której punktem odniesienia jest hipotetyczna sytuacja wyboru zasad organizacji społeczeństwa za zasłoną niewiedzy. Uczestnicy nie znają wówczas swojej przyszłej pozycji społecznej, przynależności religijnej, narodowej ani zakresu posiadanych zasobów. Taka konstrukcja ma ograniczać możliwość wybierania reguł korzystnych wyłącznie dla określonej grupy.

W teorii Rawlsa szczególne znaczenie mają podstawowe wolności, sprawiedliwa równość szans i odpowiednio uzasadniona struktura nierówności społecznych. Model ten powstawał jednak przede wszystkim w odniesieniu do podstawowej struktury społeczeństwa politycznego, co wywołało późniejszą debatę nad możliwością rozszerzenia jego zasad na stosunki między państwami oraz osobami nieposiadającymi wspólnego obywatelstwa. Z perspektywy konfliktu izraelsko-palestyńskiego konstrukcja Rawlsa pozwala przeprowadzić szczególnie wymagający eksperyment normatywny.

Projektując zasady współistnienia dwóch społeczności, należałoby wyobrazić sobie sytuację, w której uczestnik nie wie, czy urodzi się jako izraelski Żyd, arabski obywatel Izraela, palestyński mieszkaniec Zachodniego Brzegu, osoba ze Strefy Gazy, uchodźca poza dawnym miejscem zamieszkania, dziecko osadników czy przedstawiciel rodziny posiadającej historyczne roszczenia do nieruchomości. Taka perspektywa nie rozstrzyga automatycznie liczby przyszłych państw ani przebiegu granic, lecz nakazuje odrzucić rozwiązania, których akceptacja zależy od przekonania, że samemu będzie się należeć do grupy uprzywilejowanej. Dlatego sprawiedliwość jako bezstronność

może służyć ocenie konkretnych instytucji, niezależnie od tego, czy ich narodowa identyfikacja została uzasadniona historią, religią czy bezpieczeństwem.

Amartya Sen przedstawił istotną krytykę nadmiernego koncentrowania się teorii sprawiedliwości na formalnym rozkładzie dóbr i uprawnień. W jego podejściu zdolnościowym, rozwijanym od lat osiemdziesiątych XX wieku, zasadnicze znaczenie nabiera różnica między posiadanymi zasobami a rzeczywistymi możliwościami ich wykorzystania. Osoby o identycznym nominalnym dochodzie mogą doświadczać odmiennych warunków życia z powodu niepełnosprawności, wieku, środowiska geograficznego, ograniczeń infrastrukturalnych lub sytuacji politycznej. Podobnie formalne prawo do przemieszczania się może mieć niewielką wartość praktyczną, jeżeli jednostka jest pozbawiona transportu lub jej codzienne funkcjonowanie zależy od arbitralnych decyzji administracyjnych.

Godność jako rzeczywista zdolność do życia

W publikacji Development as Freedom z 1999 roku Amartya Sen przedstawiał rozwój jako rozszerzanie rzeczywistych ludzkich wolności, a nie wyłącznie zwiększanie wartości produkcji gospodarczej. Martha C. Nussbaum rozwinęła to podejście zdolnościowe, proponując katalog podstawowych możliwości, które powinny być dostępne każdemu człowiekowi jako element życia odpowiadającego ludzkiej godności. W pracach Women and Human Development (2000), Frontiers of Justice (2006) oraz Creating Capabilities (2011) wskazywała ona między innymi na życie, zdrowie cielesne, integralność fizyczną, zmysły i wyobraźnię, emocje, rozum praktyczny, przynależność, relację ze światem innych istot żywych, zabawę oraz możliwość kontrolowania własnego środowiska. Ta ostatnia zdolność posiada wymiar polityczny i materialny, obejmując uczestnictwo w podejmowaniu decyzji publicznych, ochronę własności i równe możliwości działalności gospodarczej.

Zasadnicza wartość tego podejścia polega na oddzieleniu formalnego prawa do samodzielnego wyboru sposobu życia od rzeczywistej możliwości dokonania takiego wyboru. Państwo nie powinno bowiem przymusowo narzucać obywatelowi jednego modelu dobrostanu, lecz musi tworzyć warunki umożliwiające rozwijanie podstawowych zdolności. W odniesieniu do społeczeństw dotkniętych konfliktem szczególnie istotne jest to, że ochrona godności wykracza poza formalny zakaz dyskryminacji.

Dziecko może posiadać prawo do edukacji, lecz nie mieć rzeczywistej możliwości systematycznego uczęszczania do szkoły z powodu zniszczonej infrastruktury lub ograniczeń w przemieszczaniu się. Rodzina może dysponować formalnym uprawnieniem do korzystania z mieszkania, a jednocześnie doświadczać trwałej niepewności prawnej i braku dostępu do mediów. Osoba pracująca może

posiadać określone prawa ekonomiczne, których rzeczywiste wykonywanie zależy jednak od możliwości przekraczania granic administracyjnych czy uzyskiwania zezwoleń. Analiza takich sytuacji wymaga ustalenia faktycznych warunków, w jakich człowiek może prowadzić samodzielne życie, zamiast ograniczania się do wykazania formalnego istnienia prawa. Nie oznacza to jednak, że koncepcja zdolności automatycznie rozstrzyga wszystkie konflikty terytorialne i narodowe.

Sen świadomie pozostawiał szeroką przestrzeń dla publicznej deliberacji nad szczegółowymi kryteriami oceny dobrostanu, podczas gdy Nussbaum przedstawiła bardziej określony katalog zdolności. Spór ten dotyczy relacji między uniwersalnością norm a demokratyczną możliwością ustalania warunków ich realizacji. Z perspektywy prawa do samostanowienia kluczowe jest to, że społeczność powinna mieć rzeczywisty wpływ na organizację instytucji własnego życia politycznego, jednak nie może to prowadzić do całkowitego pozbawienia jednostek możliwości decydowania o własnym losie.

Zestawienie koncepcji Rawlsa, Sena i Nussbaum pozwala rozpoznać trzy uzupełniające się zagadnienia: pierwsze dotyczy bezstronnego uzasadniania reguł, drugie rzeczywistej możliwości korzystania z formalnych uprawnień, a trzecie minimalnego zakresu warunków niezbędnych dla życia odpowiadającego ludzkiej godności. W takim ujęciu żadna wspólnota polityczna nie może uznawać, że samo istnienie jej instytucji lub historyczna doniosłość tożsamości stanowią wystarczający dowód sprawiedliwości. Konieczne jest badanie konkretnych możliwości życia ludzi podlegających danej władzy, przy jednoczesnym uwzględnieniu rzeczywistych obowiązków państwa w zakresie ochrony bezpieczeństwa i praw mieszkańców.

Zasadniczym rozszerzeniem tej refleksji staje się analiza prawa własności, którego znaczenie dla konfliktów narodowych wykracza daleko poza ekonomiczną możliwość dysponowania dobrem. Nieruchomość może stanowić źródło utrzymania, przestrzeń realizowania więzi rodzinnych, materialną podstawę niezależności osobistej i element historycznej tożsamości. Utrata domu nie jest zatem jedynie zmniejszeniem majątku; może ona prowadzić do zerwania relacji społecznych, ograniczenia możliwości pracy, utraty dostępu do edukacji i rozpadu międzypokoleniowej ciągłości życia rodzinnego.

Z perspektywy antropologii społecznej szczególnego znaczenia nabiera także przestrzenny charakter pamięci, której przekazywanie bywa związane z konkretnymi budynkami, cmentarzami, miejscami kultu, krajobrazem i tradycyjnymi formami gospodarowania ziemią. Właśnie dlatego spory własnościowe towarzyszące konfliktom narodowym wymagają jednoczesnego zastosowania ekonomii, prawa rzeczowego, historii społecznej, geografii politycznej i filozofii odpowiedzialności.

Praca i inwestycje nie uzasadniają automatycznie zawłaszczenia ziemi

W Drugim traktacie o rządzie John Locke przedstawił teorię zawłaszczania, w której kluczową rolę odgrywa związek pracy jednostki z określonym zasobem naturalnym. Według tej koncepcji człowiek, dzięki własnej pracy, może w odpowiednich warunkach nabyć uprawnienie do dobra, które wcześniej nie należało do nikogo na wyłączność.

Klasyczne interpretacje tej teorii wskazują jednak na ograniczenia pierwotnego zawłaszczania, m.in. konieczność pozostawienia innym odpowiednich możliwości korzystania z zasobów. W późniejszej filozofii politycznej konstrukcja ta stała się zarzewiem licznych sporów – pytano przede wszystkim, czy praca włożona w dany zasób może samodzielnie uzasadniać wyłączne prawo do niego, skoro ziemia, woda i inne elementy środowiska nie są wytworem jednostki. W kontekście historii osadnictwa kluczowe staje się pytanie o granicę między rzeczywistym tworzeniem wartości gospodarczej a nabywaniem uprawnień kosztem osób trzecich. Prowadzenie działalności rolniczej, zakładanie przedsiębiorstwa czy budowa infrastruktury nie nadają automatycznie prawa do pomijania wcześniejszych tytułów własności, praw użytkowania i uzasadnionych interesów innych mieszkańców. Z tego względu sam argument gospodarczy, oparty na zagospodarowaniu terytorium, nie może być wystarczającym uzasadnieniem jego politycznego zawłaszczenia. Nie oznacza to kwestionowania wartości inwestycji czy legalnie nabytych praw osadników, lecz wymaga uznania pochodzenia tytułu prawnego oraz wpływu danego przedsięwzięcia na sytuację wcześniejszych mieszkańców.

Dalsze doprecyzowanie tej kwestii przynosi analiza stosunków prawnych Wesleya Newcomba Hohfelda z artykułu Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning (1913). Hohfeld zauważył, że potoczne pojęcie prawa podmiotowego obejmuje odmienne pozycje normatywne, które należy od siebie oddzielać. Wyróżnił on roszczenie, wolność prawną, kompetencję oraz immunitet, którym odpowiadają określone pozycje innych osób. Właściciel może zatem posiadać roszczenie do powstrzymywania innych od bezprawnego korzystania z nieruchomości, wolność jej używania w granicach prawa, kompetencję do przeniesienia własności oraz zabezpieczenia przed jednostronnym pozbawieniem go uprawnień. W ten sposób własność jawi się jako złożonym układem stosunków prawnych, a nie jedną, niepodzielną właściwością rzeczy. Współczesna analiza aparatu pojęciowego Hohfelda została szczegółowo rozwinięta m.in. przez Matthew H. Kramera w monografii Rights and Right-Holding: A Philosophical Investigation z 2024 roku.

Rozróżnienie między więzią historyczną a prawem własności

Zastosowanie tej konstrukcji do sporów terytorialnych pozwala dostrzec istotną różnicę między religijnym czy kulturowym znaczeniem ziemi a konkretnymi uprawnieniami prawnymi do nieruchomości. Wspólnota może być związana z miejscem historyczną więzią, lecz nie oznacza to automatycznie, że każdy jej członek nabywa roszczenie do wyłącznego posiadania wszystkich gruntów na danym obszarze. Analogicznie: prywatny właściciel nieruchomości nie zyskuje z samego tego powodu kompetencji do jednostronnego ustanawiania suwerenności politycznej nad całym terytorium. Należy również odróżnić prawo własności od prawa narodu do samostanowienia; pierwsze dotyczy konkretnych stosunków majątkowych, drugie zaś odnosi się do zbiorowej podmiotowości politycznej. Choć historycznie oba zagadnienia mogą być ze sobą splątane, nie wolno traktować ich jako normatywnie tożsamych.

Jeszcze bardziej rygorystyczną konstrukcję przedstawił Robert Nozick w książce „Anarchy, State, and Utopia" z 1974 roku. Jego teoria sprawiedliwości własnościowej (entitlement theory) odchodzi od oceniania sprawiedliwości wyłącznie przez pryzmat aktualnego rozkładu dóbr. Kluczowe znaczenie ma tutaj historia konkretnego tytułu prawnego, obejmująca sprawiedliwe pierwotne nabycie, sprawiedliwy transfer oraz odpowiednie naprawienie wcześniejszych niesprawiedliwości. W takim ujęciu posiadanie dobra nie staje się moralnie prawomocne tylko dlatego, że właściciel dysponuje skuteczną ochroną państwową. Konieczne jest ustalenie, czy procesy nabywania i przekazywania własności odpowiadały uzasadnionym normom.

Teoria Nozicka pozostawia jednak otwarte pytania o praktyczne określanie sprawiedliwego pierwotnego zawłaszczenia oraz sposoby naprawiania historycznych krzywd, których skutki rozproszone są między kolejnymi pokoleniami. Pojawia się tu pewien paradoks: filozofia Nozicka, kojarzona z silną ochroną praw właścicielskich i krytyką redystrybucji, może dostarczać surowych argumentów przeciwko bezwarunkowemu uznawaniu aktualnego stanu posiadania. Jeśli dobro zostało nabyte przez przemoc, oszustwo lub bezprawne wywłaszczenie, sam upływ czasu nie musi automatycznie legitymizować historycznego tytułu. Nie oznacza to jednak, że każde współczesne roszczenie restytucyjne należy uznać bez badania obecnych stosunków prawnych, dobrej wiary kolejnych nabywców czy obowiązujących przepisów. Wskazuje to raczej na to, że obrona własności wymaga analizy historii jej nabycia, a nie tylko stanu faktycznego.

W tym punkcie można zestawić Nozicka z teorią sprawiedliwości Johna Rawlsa oraz podejściem zdolnościowym Amartyi Sena. Podczas gdy Nozick koncentruje się na prawomocności procesów nabywania i przekazywania dóbr, Rawls skupia się na sprawiedliwości podstawowej struktury

społeczeństwa, a Sen na rzeczywistych możliwościach życiowych ludzi. Ta rozbieżność pozwala wyodrębnić trzy odrębne wymiary sporu terytorialnego: historyczną prawomocność konkretnego tytułu, sprawiedliwość instytucji regulujących stosunki własnościowe oraz realne konsekwencje tych stosunków dla mieszkańców. Odpowiedzialne rozstrzygnięcie problemu wywłaszczenia nie jest możliwe przy zastosowaniu tylko jednego z tych kryteriów, gdyż prowadziłoby to do pominięcia istotnego rodzaju krzywdy lub uzasadnionego interesu.

Złożoność historycznych systemów własności ziemi w Palestynie

Od osmańskiego prawa ziemskiego do ustawodawstwa izraelskiego. Historyczna rekonstrukcja własności

Stosunki własnościowe w Palestynie kształtowały się przez wieki w ramach różnych systemów politycznych, których kategorie nie odpowiadają w pełni współczesnemu rozumieniu własności prywatnej. W okresie osmańskim kluczowe były odmienne rodzaje ziemi i powiązanych z nimi uprawnień: mülk, odnoszący się do form własności prywatnej; miri, gdzie państwo zachowywało zasadniczy tytuł do gruntu, a użytkownicy posiadali prawa do gospodarowania i przekazywania tychże uprawnień; oraz waqf, czyli majątek przeznaczony na cele religijne, dobroczynne lub społeczne. Obok nich funkcjonowały inne kategorie historyczne oraz lokalne praktyki zbiorowego użytkowania ziemi. Ta różnorodność sprawia, że prosty podział na własność państwową i prywatną nie zawsze wystarcza do prawidłowej rekonstrukcji dawnych stosunków prawnych. Przełomowy był osmański kodeks ziemski z 1858 roku, którego celem była m.in. rejestracja gruntów, uporządkowanie własności i wzmocnienie administracyjnego zarządzania zasobami. Reformy te stanowiły element szerszego procesu modernizacji państwa, znanego jako Tanzimat.

Nie doprowadziły one jednak do natychmiastowego i jednolitego przekształcenia wszystkich sposobów użytkowania ziemi. Ruth Kark w badaniach nad konsekwencjami osmańskiego prawa gruntowego wskazuje na proces koncentracji części gruntów w rękach rodzin miejskich i notabli, którzy nie zawsze osobiście uprawiali posiadaną ziemię. Zjawisko to rodziło napięcia między formalnym tytułem własności a rzeczywistą pracą i długoletnim zamieszkiwaniem rolników korzystających z określonego gruntu. Istotna była także praktyka musha, obejmująca formy zbiorowego gospodarowania i okresowego podziału uprawnień do gruntów rolnych w obrębie wspólnot wiejskich. Jej funkcjonowanie odbiegało od nowoczesnego modelu trwałego podziału ziemi na indywidualne, ewidencyjne działki. W wielu środowiskach praktyki te organizowały lokalne stosunki gospodarcze i społeczne, podczas gdy reformy rejestracyjne zmieniały relacje

między wspólnotą, użytkownikiem a formalnym właścicielem. Współczesna historiografia podkreśla, że procesy te przebiegały w różnym tempie i miały różną skalę w zależności od regionu Palestyny; niepoprawne jest zatem przedstawianie reformy osmańskiej jako jednego, jednolitego aktu ustanawiającego nowoczesną własność prywatną na całym terytorium.

Legalność transferu własności w danym okresie historycznym nie rozstrzyga automatycznie kwestii sprawiedliwości społecznej. Mogło dojść do sytuacji, w której grunt został sprzedany przez formalnego właściciela zgodnie z obowiązującym prawem, podczas gdy rodziny faktycznie go uprawiające traciły dotychczasowy sposób życia i bezpieczeństwo ekonomiczne. Nie oznacza to, że każda taka transakcja była bezprawnym wywłaszczeniem lub że wszyscy nabywcy ponosili identyczną odpowiedzialność za jej skutki. Wymaga to jednak odróżnienia tytułu prawnego od społecznych konsekwencji obrotu ziemią, co jest kluczowe dla analizy migracji, osadnictwa i przekształceń struktury własności w Palestynie.

Administracyjne mechanizmy przejmowania mienia nieobecnych

Okres brytyjskiego mandatu, rozpoczęty po I wojnie światowej i formalnie ukształtowany przez decyzje Ligi Narodów w 1922 roku, przyniósł dalsze zmiany administracyjne i prawne. Władze mandatowe rozwijały systemy ewidencji i rejestracji nieruchomości, regulowały obrót gruntami oraz wprowadzały określone ograniczenia dotyczące transferów własności.

Nie można jednak traktować całej polityki gruntowej władz brytyjskich jako jednolitego przedsięwzięcia o niezmiennym celu w latach dwudziestych, trzydziestych i czterdziestych. Jej poszczególne etapy wiązały się ze zmianami brytyjskiej polityki wobec żydowskiej imigracji, arabskiego sprzeciwu politycznego oraz konfliktów dotyczących przyszłości Palestyny. Właśnie dlatego historia prawa gruntowego stanowi istotny element rekonstrukcji szerszego procesu politycznego, w którym gospodarcze decyzje dotyczące nieruchomości oddziaływały na rozwój konkurencyjnych projektów narodowych.

Po utworzeniu państwa Izrael w maju 1948 roku szczególnego znaczenia nabrało ustawodawstwo dotyczące majątku osób uznanych za nieobecne. Ustawa o mieniu nieobecnych (Absentees' Property Law, 5710-1950), przyjęta przez Kneset w marcu 1950 roku, ustanowiła rozbudowaną definicję nieobecnego oraz mechanizm przekazywania określonych uprawnień majątkowych do specjalnego organu administracyjnego – Custodian of Absentees' Property. Zakres definicji obejmował sytuacje związane z okresem rozpoczynającym się 29 listopada 1947 roku oraz

konkretnym statusem i miejscem pobytu osób posiadających majątek na terytorium państwa. Istotne jest to, że regulacja oddziaływała nie tylko na nieruchomości osób, które opuściły obszar późniejszego Izraela, lecz również na sytuację części osób przemieszczonych wewnętrznie, które zachowały izraelskie obywatelstwo albo przebywały na obszarze państwa.

Z perspektywy prawnej należy odróżnić administracyjną kategorię nieobecności od potocznego rozumienia dobrowolnego porzucenia własności. Człowiek może zostać uznany za nieobecnego na podstawie przesłanek ustawowych, mimo że jego przemieszczenie było następstwem działań wojennych, zagrożenia życia albo decyzji pozostających poza jego kontrolą. Dlatego formalne zastosowanie kategorii prawnej nie stanowi automatycznego dowodu rzeczywistego zamiaru zrzeczenia się majątku. Właśnie ta różnica jest kluczowa dla teorii własności, ponieważ pozwala rozpoznać możliwość powstawania napięcia między legalnością działania administracji według obowiązującego prawa krajowego a jego oceną w świetle szerszych zasad sprawiedliwości i odpowiednich zobowiązań międzynarodowych.

Instrumenty prawne przejmowania ziemi a zasada równości dostępu

Kolejny etap zmian wprowadziła ustawa Land Acquisition (Validation of Acts and Compensation) Law z 1953 roku. Umożliwiała ona potwierdzanie przejęć gruntów na podstawie konkretnych przesłanek – m.in. braku posiadania ziemi przez właściciela w dniu 1 kwietnia 1952 roku oraz jej wcześniejszego wykorzystania do celów rozwojowych, osadniczych lub bezpieczeństwa. W literaturze historycznoprawnej regulacja ta jest analizowana jako jeden z kluczowych instrumentów przekształcania stosunków własnościowych po wojnie 1948 roku.

Organizacja prawnicza Adalah wskazuje, że na podstawie tej ustawy przejęto około 1,2–1,3 miliona dunamów gruntów. Dane te należy jednak traktować jako szacunek dotyczący konkretnego instrumentu prawnego, a nie całkowitą wielkość nieruchomości objętych przekształceniami po utworzeniu Izraela. W 1960 roku przyjęto ustawę zasadniczą Basic Law: Israel Lands, która wprowadziła zasadę ograniczającą przenoszenie własności nieruchomości należących do państwa, Development Authority oraz Jewish National Fund, z zastrzeżeniem wyjątków przewidzianych w przepisach.

Konstrukcja ta nie oznacza generalnego zakazu korzystania z gruntów przez osoby prywatne, gdyż możliwe jest organizowanie stosunków prawnych poprzez dzierżawę i inne formy. Jej szczególne znaczenie polega jednak na konstytucyjnym określeniu zasad dysponowania ogromną częścią ziemi

pod kontrolą tych podmiotów. Należy zatem odróżnić formalny tytuł własności i kompetencje zarządcze od rzeczywistych zasad dostępu do nieruchomości. Kluczowe w tym kontekście jest izraelskie orzecznictwo dotyczące równości dostępu do ziemi państwowej. W sprawie Ka'adan przeciwko Israel Land Administration z 8 marca 2000 roku Sąd Najwyższy Izraela rozpatrywał skargę arabskiej rodziny, której odmówiono możliwości osiedlenia się w miejscowości Kacir – utworzonej na ziemi państwowej przekazanej do zagospodarowania z udziałem Agencji Żydowskiej.

Większością głosów (cztery do jednego) Sąd uznał, że państwo nie może stosować dyskryminacyjnego dostępu do nieruchomości publicznych ze względu na narodowość lub religię. Rozstrzygnięcie to nie oznaczało jednak bezwarunkowego przyznania skarżącym tytułu do konkretnej działki; wymagało jedynie ponownej oceny ich wniosku w oparciu o zasadę równości. Przypadek ten obnaża napięcie między narodowymi celami polityki osadniczej a normami konstytucyjnej ochrony jednostki w obrębie izraelskiego systemu prawnego.

Sytuacja ta pokazuje, że formalne istnienie instytucji realizujących misję narodową nie zwalnia państwa z obowiązku uzasadniania sposobu korzystania z zasobów publicznych. Jeśli grunt pozostaje własnością publiczną, jego przydział musi podlegać standardom równości i niedyskryminacji, nawet gdy podmioty zarządzające ziemią kierują się własnymi celami historycznymi. Nie oznacza to zakazu ochrony dziedzictwa kulturowego czy niemożności tworzenia instrumentów dla mniejszości, lecz wymaga rozróżnienia między uzasadnioną ochroną tożsamości a wykluczaniem obywatela z dostępu do dobra publicznego wyłącznie ze względu na jego pochodzenie.

Dlatego historyczna analiza własności ziemi nie może ograniczać się do pytania o formalnego właściciela. Musi obejmować sposób powstania tytułu własności, społeczne konsekwencje jego wykonywania oraz dostępność środków prawnych pozwalających kwestionować naruszenia. W takim ujęciu spór o ziemię okazuje się jednocześnie konfliktem dotyczącym prawa, pamięci i rzeczywistej podmiotowości politycznej.

Międzynarodowe prawo humanitarne jako granica roszczeń terytorialnych

Problem ten nie może zostać rozwiązany poprzez automatyczne odwołanie do religijnej obietnicy, historycznej obecności jednej wspólnoty czy wyłącznie do współczesnej skuteczności państwowego aparatu administracyjnego. Konieczne jest uwzględnienie indywidualnych tytułów prawnych, zasad prawa publicznego oraz międzynarodowych norm ochrony człowieka.

Zasadniczym warunkiem prawidłowej analizy konfliktu pozostaje oddzielenie stosunków własnościowych ukształtowanych wewnątrz państwa Izrael po 1948 roku od odmiennego reżimu prawnego terytoriów zajętych w wyniku wojny sześciodniowej w czerwcu 1967 roku. Rozróżnienie to ma znaczenie nie tylko chronologiczne, lecz przede wszystkim normatywne; wykonywanie władzy okupacyjnej podlega bowiem ścisłym ograniczeniom wynikającym z międzynarodowego prawa humanitarnego. Państwo okupujące nie uzyskuje automatycznie suwerenności nad zajętym obszarem ani nie staje się bezwarunkowym właścicielem znajdujących się tam gruntów.

Właściwa kwalifikacja poszczególnych działań wymaga uwzględnienia statusu nieruchomości, charakteru sprawowanej władzy, ochrony ludności cywilnej oraz zobowiązań wynikających z norm międzynarodowych. Szczególne znaczenie mają artykuły 43, 46 i 55 regulaminu dotyczącego praw i zwyczajów wojny lądowej, stanowiącego załącznik do IV konwencji haskiej z 18 października 1907 roku. Artykuł 43 nakłada na władzę okupacyjną obowiązek przywracania i zapewniania — w miarę możliwości — porządku oraz życia publicznego, przy poszanowaniu obowiązujących przepisów, chyba że istnieje do tego bezwzględna przeszkoda. Artykuł 46 nakazuje poszanowanie życia, praw rodziny, własności prywatnej oraz przekonań i praktyk religijnych, wprowadzając zakaz konfiskowania mienia prywatnego. Z kolei artykuł 55 definiuje państwo okupujące jako administratora i użytkownika określonych nieruchomości publicznych należących do państwa przeciwnego, nakazując zachowanie substancji tych dóbr i gospodarowanie nimi zgodnie z zasadami użytkowania. W ten sposób regulamin haski wyraźnie rozgranicza czasowe wykonywanie kompetencji administracyjnych od nieograniczonego prawa rozporządzania cudzą własnością.

Czwarta konwencja genewska z 12 sierpnia 1949 roku rozwija te normy w zakresie ochrony ludności cywilnej. Kluczowy jest tu artykuł 49, którego ustęp szósty zakazuje państwu okupującemu deportowania lub przenoszenia części własnej ludności cywilnej na terytorium okupowane. Artykuł 53 ogranicza natomiast możliwość niszczenia nieruchomości i rzeczy ruchomych należących do osób prywatnych, państwa, organizacji społecznych czy spółdzielni, chyba że jest to bezwzględnie konieczne ze względu na działania wojskowe. Znaczenie tych regulacji polega na ustanowieniu granic przekształcania terytorium w warunkach okupacji, niezależnie od wcześniejszych roszczeń historycznych i religijnych stron konfliktu. Nie oznacza to automatycznego zakazu wszelkich czynności administracyjnych związanych z zarządzaniem gruntami, lecz wymusza ocenę ich dopuszczalności według odpowiedniego reżimu prawnego.

W tym kontekście szczególne znaczenie nabiera opinia doradcza Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 19 lipca 2024 roku, dotycząca konsekwencji polityki i praktyk Izraela na okupowanym terytorium palestyńskim, włącznie ze Wschodnią Jerozolimą. Trybunał uznał, że utrzymywanie izraelskiej obecności na tym obszarze jest niezgodne z prawem międzynarodowym,

wiążąc tę ocenę m.in. z naruszeniem zakazu nabywania terytorium siłą oraz prawa narodu palestyńskiego do samostanowienia. W paragrafie 263 Trybunał odróżnił rzeczywiste potrzeby bezpieczeństwa państwa od możliwości wykorzystywania ich jako podstawy trwałej aneksji lub nieograniczonego utrzymywania obecności okupacyjnej. W paragrafie 264 podkreślono natomiast, że stwierdzenie nielegalności dalszej obecności nie znosi obowiązków wynikających z prawa okupacji aż do momentu rzeczywistego zakończenia wykonywania władzy. Bezpośrednie znaczenie dla problemu własności mają paragrafy 267–272 tego rozstrzygnięcia, w których Trybunał określił konsekwencje międzynarodowej odpowiedzialności Izraela. W paragrafie 269 wskazano obowiązek pełnego naprawienia szkody wynikającej z działań sprzecznych z prawem międzynarodowym, odwołując się do zasady, której historycznym punktem odniesienia pozostaje orzeczenie Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej w sprawie fabryki chorzowskiej z 1928 roku.

W paragrafie 270 wskazano m.in. na obowiązek restytucji gruntów, innych nieruchomości i określonych składników majątkowych przejętych od rozpoczęcia okupacji w 1967 roku, zwrotu dóbr kultury oraz umożliwienia powrotu osobom przemieszczonym podczas okupacji. Paragraf 271 przewiduje natomiast odpowiednie odszkodowanie, jeżeli restytucja okaże się materialnie niemożliwa. Są to wnioski dotyczące prawnych konsekwencji analizowanych naruszeń, a nie ogólna deklaracja regulująca automatycznie wszystkie roszczenia majątkowe powstałe podczas wojny 1948 roku.

Ograniczenia władzy okupacyjnej wobec praw własności

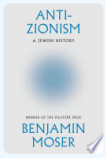
Rozróżnienie to jest kluczowe dla zachowania precyzji jurysprudencyjnej. Opinia MTS z 2024 roku ma charakter doradczy i nie stanowi wyroku wydanego w klasycznym postępowaniu spornym między państwami, choć pozostaje autorytatywną wykładnią norm prawa międzynarodowego. Nie rozstrzyga ona ponadto indywidualnych sporów dotyczących tytułów własności, których rozpoznanie wymaga odrębnych procedur oraz materiału dowodowego.

W części poświęconej artykułowi 3 Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej Trybunał stwierdził naruszenie tego przepisu, wskazując na system prawny i fizyczną separację palestyńskich mieszkańców od izraelskich osadników na Zachodnim Brzegu i we Wschodniej Jerozolimie. Nie sformułował jednak w sentencji jednoznacznego rozstrzygnięcia, które uznawałoby za wykazane wszystkie przesłanki zbrodni apartheidu. Oddzielenie ustalenia naruszenia artykułu 3 CERD od szczegółowej kwalifikacji karnej jest zatem niezbędne dla rzetelnej oceny dokumentu.

Z perspektywy filozofii własności szczególnie istotny jest fakt, że prawo okupacji ustanawia system ograniczający możliwość przekształcania faktycznej przewagi militarnej w trwały tytuł majątkowy. Zdolność państwa do skutecznego kontrolowania danego obszaru nie daje mu automatycznego prawa do dowolnego zmieniania jego demografii, własności czy statusu politycznego. Konstrukcja ta znajduje uzasadnienie zarówno w liberalnej tradycji ochrony własności, jak i w republikańskiej koncepcji przeciwdziałania arbitralnej dominacji. Gdy społeczność zostaje pozbawiona wpływu na organy rozstrzygające o jej ziemi i warunkach bytowania, problem przestaje dotyczyć jedynie pojedynczego transferu majątkowego – obejmuje on szerszą strukturę politycznej zależności i ograniczonej podmiotowości.

> Ostatecznie stajemy przed pytaniem, czy sprawiedliwość jest możliwa w świecie, w którym pamięć o dawnych krzywdach staje się paliwem dla nowych wywłaszczeń. Jeśli pozwolimy, by historyczny tytuł do ziemi ważył więcej niż prawo żyjącego człowieka do godnego życia, zastąpimy prawo jedynie nową formą przemocy ubraną w szaty sprawiedliwości. Czy potrafimy zatem zbudować ład, w którym tożsamość wspólnoty nie będzie już instrumentem wykluczenia drugiego człowieka?

Inspiracje

[1]

"Anti-Zionism A Jewish History" Benjamin Moser

Doubleday | ISBN: 9780385551250

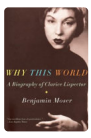
Benjamin Moser (ur. 14 września 1976) jest amerykańskim pisarzem, biografem i tłumaczem. Urodzony w Houston w Teksasie, studiował historię na Uniwersytecie Browna, a następnie uzyskał tytuł magistra i doktora na Uniwersytecie w Utrechcie w Holandii. Moser zdobył międzynarodowe uznanie za swoje biografie i tłumaczenia. W 2009 roku opublikował książkę „Why This World: A Biography of Clarice Lispector", która była finalistką nagrody National Book Critics Circle Award. Książka ta przyczyniła się do ożywienia światowego zainteresowania brazylijską autorką i przyniosła Moserowi pierwszą w Brazylii Nagrodę Państwową za Dyplomację Kulturalną. W 2020 roku otrzymał Nagrodę Pulitzera w kategorii biografii za książkę „Sontag: Her Life and Work". Jego twórczość obejmuje również historię sztuki, czego przykładem jest książka „The Upside-Down World: Meetings with the Dutch Masters" (2023), oraz szersze studia nad historią intelektualną i kulturową.

Benjamin Moser *(born September 14, 1976) is an American author, biographer, and translator. Born in Houston, Texas, he studied history at Brown University before earning his master's and doctoral degrees from Utrecht University in the Netherlands. Moser gained international recognition for his biographies and translations. In 2009, he published Why This World: A Biography of Clarice Lispector, a finalist for the National Book Critics Circle Award, which helped revive global interest in the Brazilian author and earned Moser Brazil's first State Prize for Cultural Diplomacy. In 2020, he received the Pulitzer Prize for Biography for Sontag: Her Life and Work. His work also encompasses art history, demonstrated in The Upside-Down World: Meetings with the Dutch Masters (2023), and broader studies of intellectual and cultural history.*

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autora i dzieła przywołane w tekście:

[1] **"Why this World"**

Benjamin Moser

2009 | Oxford University Press, USA | ISBN: 9780199895823

[2] "The Upside-Down World"

Benjamin Moser

2023 | Liveright Publishing | ISBN: 9781324092261

[3] "Sontag"

Benjamin Moser

2019 | HarperCollins | ISBN: 9780062896414

[4] "Sontag: Vida e obra"

Benjamin Moser

2022 | OBJECTIVA | ISBN: 9789897846281

[5] "Por qué este mundo. Una biografía de Clarice Lispector"

Benjamin Moser

2017 | Siruela | ISBN: 9788417151560

[6] "El mundo del revés"

Benjamin Moser

2025 | Anagrama | ISBN: 9788433948441

Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

[7] "Critique of Judgment"

Immanuel Kant

Courier Corporation | ISBN: 9780486445434

[8] "Critique of Pure Reason"

Immanuel Kant

[9] "The Metaphysics of Morals"

Immanuel Kant

Cambridge University Press | ISBN: 9780521566735

[10] "Der Geist des Christentums und sein Schicksal"

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

[11] "Lectures on the History of Political Philosophy"

John Rawls

2008 | Harvard University Press | ISBN: 9780674255807

[12] "Lectures on the History of Moral Philosophy"

John Rawls

2000 | Harvard University Press | ISBN: 9780674042575

[13] "Love's knowledge: essays on philosophy and literature"

Martha C. Nussbaum

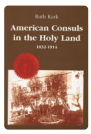
Oxford University Press | ISBN: 9780199879489

[14] "A Debate Over Rights"

Matthew H. Kramer, Nigel E. Simmonds, Hillel Steiner

1998 | Oxford University Press, USA

[15] "American consuls in the Holy Land, 1832-1914"

Ruth Kark

1994 | Wayne State University Press | ISBN: 9780814325230

[16] "Human Rights and the Global Marketplace: Economic, Social, and Cultural Dimensions"

Jeanne Woods, Hope Lewis

2021 | BRILL | ISBN: 9789004479982

[17] "Civil War Extra: A newspaper history of the Civil War from Nat Turner to 1863"

Eric Caren

1999 | Booksales

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] "Critique of the Power of Judgment"

Immanuel Kant

2000 | Cambridge University Press eBooks | DOI: 10.1017/cbo9780511804656

Źródło

[2] "3. Introduction to the History of Philosophy"

Georg Wilhelm, Friedrich Hegel

2020 | Hegel's Idea of Philosophy | DOI: 10.1515/9780823295807-004

Źródło

[3] **"Philosophy of Right"**

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

1821 | Hegel's Philosophy of Right | DOI: 10.1093/oseo/instance.00079560

Źródło

[4] **"Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning"**

Wesley Newcomb Hohfeld

1913 | The Yale Law Journal | DOI: 10.2307/785533

Źródło

[5] **"Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning"**

Wesley Newcomb Hohfeld

1917 | The Yale Law Journal | DOI: 10.2307/786270

Źródło

[6] **"Fundamental Legal Conceptions"**

A. M. Kidd, Wesley Newcomb Hohfeld

1923 | California Law Review | DOI: 10.2307/3474392

Źródło

[7] **"Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning, and Other Legal Essays"**

Armistead Mason Dobie, Wesley Newcomb Hohfeld, Walter Wheeler Cook

1923 | Virginia Law Review | DOI: 10.2307/1065137

Źródło

[8] **"Rights Without Trimmings"**

Matthew H. Kramer

2000 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198298991.003.0002

Źródło

[9] **"A Debate Over Rights: Philosophical Enquiries"**

Matthew H. Kramer, Nigel E. Simmonds, Hillel Steiner

2000

Źródło

[10] **"In Defense of Legal Positivism: Law without Trimmings"**

Matthew H. Kramer

1999

Źródło

[11] **"The Legacy of H.L.A. Hart: Legal, Political, and Moral Philosophy"**

Matthew H. Kramer, Claire Grant, Ben Colburn, Antony Hatzistavrou

2008 | DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199542895.001.0001

Źródło

[12] **"Maps and the settlement of southern Palestine, 1799–1948: an historical/GIS analysis"**

Noam Levin A, Ruth Kark, Emir Galilee

2009 | Journal of Historical Geography | DOI: 10.1016/j.jhg.2009.04.001

Źródło

[13] **"Garden cities in the Jewish Yishuv of Palestine: Zionist ideology and practice 1905–1945"**

Miki Zaidman, Ruth Kark

2015 | Planning Perspectives | DOI: 10.1080/02665433.2015.1039051

Źródło

[14] **"Empire, State and the Bedouin of the Middle East, Past and Present: A Comparative Study of Land and Settlement Policies"**

Ruth Kark, Seth J. Frantzman

2012 | Middle Eastern Studies | DOI: 10.1080/00263206.2012.682303

Źródło

[15] **"THE GREEK ORTHODOX PATRIARCHATE OF JERUSALEM AND ITS CONGREGATION: DISSENT OVER REAL ESTATE"**

Itamar Katz, Ruth Kark

2005 | International Journal Middle East Studies | DOI: 10.1017/s0020743805052189

Źródło

Artykuły naukowe autora:

[16] **"Left in Dark Times: A Stand Against the New Barbarism"**

Bernard Henri Lévy, Benjamin Moser

2008

Źródło

[17] "The Roman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

[18] "The R oman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

[19] "Éloge de la nature morte"

Benjamin Moser

2009 | Books | DOI: 10.3917/books.008.0042

Źródło

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.
APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: d23a447c-54b1-4e4a-83bf-25948a3486da